

Славчо Ковилоски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Институт за македонска литература, Скопје
s.koviloski@iml.ukim.edu.mk

МАКЕДОНСКИ ЖЕНСКИ ДРУШТВА ВО XIX ВЕК

Клучни зборови: женски друштва, XIX век, Македонија, Славка Чакрова, Недела Петкова, револуција.

Кон појавата на женските друштва во светот и на Балканот

Организираното собирање на жените во посебни друштва својот зачеток го има во западноевропските салони, каде што образованата елита се состанувала за да се забавува, да дискутира и полемизира за општествени и културни прашања. Салионерското дружење било значајно поради можноста за разменување идеи. Присуството на жените на овие настани значело нивно вклучување во јавниот живот и можност да се слушне нивниот глас. Сплетките и интригите биле придружен дел од ваквите собирања, но исто така, ним им се давала можност да бидат видени и чуени од други надворешни кругови, каде што вообичаено не би ја имале можноста да бидат забележани. Меѓутоа, иако жените биле охрабрувани да земат учество во дискусиите, сепак нивното влијание останувало во внатрешниот круг и не постоеле можности директно да влијаат врз настаните и одлуките што главно ги спроведувале нивните партнери од спротивниот пол.

Трансформацијата на женските друштва се одвивала бавно и постепено. Од дворските интриги, преку литературните читања се дошло до организираните феминистички движења коишто барале порадикални промени во општеството. Членството во овие групи барало и подразбирало

ангажман доделен според можностите, односно според хиерархиската поставеност. Некои од друштвата внимавале на секој детаљ од своите активности, од собирањето членарина, до водењето записници, преку коишто пак, подоцна можат да се направат реконструкции, па и посебни изданија посветени на историјатите на ваквите литературни групи (Stinchomb 1910: 5).

Балканските салони се појавиле со извесно доцнење во однос на западноевропските и американските, но се обидувале да ги следат воспоставените правила. Нивните собирања, особено во високите кругови, најчесто се обидувале да ги пресликаат познатите француски и австриски салониерски настани. Кон крајот на векот, со ширењето на образованието, носители на иницијативите за формирање женски друштва станале учителките. Нивните заложби придонесле за отворање голем број вакви друштва од кои црпеле искуства и идните создавачи на македонските женски друштва. Во Бугарија, на пример, биле основани повеќе друштва во поголемите градови: Лом, Софија, Хасково, Трново, Сливен итн., додека пак, во Србија постоеле во: Нови Сад, Белград и на други места. Меѓу најстарите женски здруженија во овие земји биле: Еврејското женско друштво во Белград (1874), Белградското женско друштво (1875), Српското друштво на жените Новосаткини (1867) Бугарското женско друштво во Лом (1857), кое подоцна прераснува во Бугарски женски сојуз (1901) и др.

Целите и задачите на овие друштва биле да читаат и да разговараат за полезни книги, да ги учат ќерките на морал и дисциплина, да отвораат читалишта и библиотеки и да ги снабдуваат со книги, да организираат настани на кои преку забава се собирале материјални средства за опстојување на друштвата, што само по себе подразбирало и да привлечат што повеќе членки итн. Спроведувањето на овие задачи на жените од Србија, Хрватска и Словенија што живееле под австро-унгарска власт било значително полесно во однос на оние што живееле под власта на Османлиите или пак, во земјите штотуку ослободени од османлиската власт, каде што владееле построги патријархални правила и норми. Така на пример, првие според законот имале право самостојно да бараат работа и слободно располагаале со својот имот за разлика од вторите коишто во голема мера зависеле од своите мажи, односно од заедницата во којашто живееле.

Интересно е што голем број од српските женски друштва се создадени во Нови Сад, кој тогаш се наоѓал под австро-унгарска власт (т.н. Женски одбор, Добротворна задруга на Србинките Новосаткини, Огранок на Друштвото Марија Доротеја и др.), додека пак, бугарските женски друштва биле дисперзирани на повеќе места во повеќе градови, но тесно поврзани едни со други. Уште еден интересен податок: основач на првото бугарско женско друштво во градот Лом бил учителот Крсто Пишурка, а основач на првото српско списание за жени *Восійийаїељ женски* бил професорот и политичар Матија Бан. Се разбира, треба да се даде позитивна оценка на ваквата тенденција, бидејќи еден дел од мажите ја сфатиле потребата за еманципација на жените во општеството, а самостојно жените во тоа време никако не би можеле да се изборат за гласност и да основаат друштва и весници.

Преку своите печатени изданија тие ги образложувале своите ставови и барања за унапредување на женските права. Списанијата како *Домаќица*, *Женски свеї*, *Једнаквостї* и др., придонеле за насочување на енергијата на жените кон самообразување и кон зацврстување на ставот дека и тие играле сопствена и важна улога во тогашните општества.

Кон појавата на женските друштва во Македонија

Македонските женски книжевни друштва досега не биле предмет на одделни истражувања. Главно, за нив се сметало дека не постоеле (Božinović 1996: 101-102), понатаму, ги сместувале во рамките на други народи (Чолакова 1994: 32) или пак, на нив се гледало како на здруженија со револуционерни обележја, формирани во Илинденскиот период или во периодот по Првата светска војна (Весковиќ-Вангели, 1990: 38, 63). За жал, ваквите изнесени мислења и ставови биле прифатени и според нив се градела една генерализирана слика за пасивноста и неангажираноста на македонските жени во културно-просветните процеси, притоа занемарувајќи го нивното учество во образовните процеси преку кои тие изнашле начини и форми на здружување. Нашите истражувања покажаа дека во поголемите градски средини ширум Македонија постоеле женски друштва. Поактивни или попасивни, во зависност од околностите, дел од нив покажале исклучителни резултати, како што биле друштвата

именувани како: „Светлина“, „Надежда“, „Ученољубие“ и сл. За нив, главните податоци ги добиваме од тогашните весници *Новини* и *Време*, на чии страни можат да се најдат десетици женски имиња и информации кои го потврдуваат постоењето на ваквите женски друштва.

Пред да пристапиме кон натамошно разгледување на зададената тема, треба да се потсетиме дека општествено-политичките, економските и културните состојби во Македонија се сосема поинакви во однос на наведените балкански и западноевропски држави, а со тоа и состојбата со македонските женски друштва е исто така сосема поинаква од друштвата што се појавиле и егзистирале на просторите на слободните балкански држави. Основната разлика меѓу нив е токму таа: погоре наведените својата дејност ја изведувале во сосема подруг цивилизациски контекст и во сопствени држави, каде што можело слободно да се изведува настава и богослужба на мајчин јазик. Условите во Македонија во XIX век не го дозволувале ни едното, ни другото. Па дури и кога се појавиле низа српски женски друштва во Војводина, којашто тогаш била под власта на Австро-Унгарија, се работи за различен цивилизациски контекст во однос на Османлиската Империја. Под силен притисок на османлиската власт, од меѓународни влијанија, од странски пропаганди на верски и национален план, македонските жени првенствено воделе битки најпрво за зачувување на личниот интегритет, а потоа и за отворање женски училишта.

Женските училишта биле првиот чекор кон вклучување на македонските жени во јавниот живот и тие станале главниот иницијатор за формирање на женските друштва. Организираното описменување на девојчињата во Македонија започнало во 60-тите години на XIX век, иако и претходно имало случаи кога тие добивале образование во ќелијните (манастирски) училишта. Преку подвизите на Недела Петкова (со потекло од бугарскиот град Сопот), преку солунчанката Славка Динкова, стружанката Царевна Миладинова, воденчанката Ана Трпчева и уште неколку други пионерки во школството, биле отворени голем број женски училишта на македонски народен јазик во: Велес, Прилеп, Битола, Охрид, Солун итн. Подоцна биле отворени училишта и гимназии на српски и на бугарски јазик, а постоеле и италијанско, француско и грчко училиште, како и грчко женско друштво (основано 1873) сите во Солун, американско училиште во Битола итн. Општо земено, втората половина, а особено последните две децении од векот се забележува драстичен напредок на

женското образование кај нас, со што се отворале можностите и за појава и развој на женските друштва, што пак, ќе придонесе за појава и развој на женското творештво.

Бидејќи училиштата имале свој поредок, било замислено така да функционираат и женските друштва. Постоела практика на крајот од учебната година да се одржуваат завршни испити или по повод некој празник да се одржуваат јавни манифестации, при што се рецитирале песни, се читале уроци и се одговарало на зададените прашања. Учителките со поголема самодоверба истапувале јавно и зборувале за потребата за женското образование, за улогата на жената во општеството, но пред сè, во семејството. Нивната појава требало да биде авторитетна за да можат да привлечат и други сомисленички. Потребата за описменување и на повозрасните жени, а не само на девојчињата придонела за отворање на низа неделни училишта, во чија основа се наоѓа и отворањето на женските друштва. Всушност, неделните училишта се преплетуваат, се надополнуваат и се во заемна корелација со основањето и дејноста на ваквите друштва.

Целта и задачите на училиштата, односно друштвата биле идентични како и оние во соседните земји, накратко, да помогнат во унапредување на женските права. Начинот на финансирање се одвивал преку собирање доброволни прилози од граѓаните, членарина, организирање базари со игранки, лотарии и сл. Со овие средства биле набавувани најразлични учебници: читанки, географии, аритметики, но и други книги со бележничка содржина. Во зависност од популарноста, во одредени периоди во нивните библиотеки се наоѓале списанијата и весниците: *Читалиштите, Право, Турција, Македонија* и др. Нивното влијание врз околината се покажало како доста успешно и позитивно, па благодарение на усилбите на членките на здруженијата и благодарение на меценството на побогатите трговци, некои ученички биле испратени на школување и надвор од границите на Македонија. Како урнек кој требало да се следи биле земани друштвата и активностите на жените во: Нов Зеланд, Австрија, Норвешка, Италија, Англија итн.

Од идејата за просвета и културно унапредување, голем дел од овие женски друштва постепено прераснале и во ограноци на македонското револуционерно движење. Така, ако на почетокот тие имале исклучиво просветна улога, подоцна на неа била додадена и револуционерно-ослободителната компонента, на тој начин создавајќи го конечниот лик на

македонските женски друштва. Поради тоа, во одредени случаи кога некои од членките на друштвата биле разоткривани од властите, биле апсени и затворани. Токму тука ја наоѓаме најголемата разлика на македонските во однос на европските и балканските женски друштва. Додека кај нив организирањето можело да биде на естетска или идеолошка позиција (буржоазија наспроти пролетеријат), македонското искуство покажува дека кај нас не се успеало да се стигне до тој стадиум на развој, пред сè поради тоа што жените се соочувале со потребата најпрво да се издејствува слобода и во тие заложби биле единствени. Можеби затоа, за жал, во Македонија не се успеало да се формира центар којшто би ги обединил сите женски друштва.

За тоа, колку било важно женското образование не само за книжевноста, туку воопшто за еманципацијата на жената во општеството, накратко ќе ги повториме зборовите на Кузман Шапкарев за Солунската женска гимназија од која „секоја година излегуваат десетина завршени ученици и ученички коишто ја прифаќаат и обавуваат учителската професија низ цела Македонија“ (Шапкарев 1990: 241). Женските училишта придонесле за активирање на жените и на револуционерен и општествен план. Учителките формирале повеќе женски друштва, на чии средби се дискутирало за прашања што биле поврзани со положбата на жените во општеството и во домот, за ползата од образованието, како и за тековни политички актуелности.

Женските друштва, носители на еманципацијата на жените

Меѓу првите женски друштва, ако не и први, се двете друштва формирани во Велес во септември 1869 година. Друштвата дејствувале паралелно во градот распослан на двете страни на реката Вардар. Иницијативата за нивното основање дошла од учителката Недела Петкова и од нејзината ќерка Станислава. Во своите *Спомени* Недела Петкова дава куса информација: „Отворивме училишта каде што се собираа по стотина ученички, основавме женски друштва. Секој празник се собиравме на собрание, држевме скаски, им читавме некои полезни раскази и се разотидувавме презадоволни“ (Петкова 1987: 40-41). Познато е дека касиерка на друштвото што го раководела Н. Петкова била Кицка М. Кушева од

познатото велешко семејство Кушеви, а писарка Мица Дрндарова од уште едно познато велешко семејство Дрндарови. Дејноста на овие друштва била краткотрајна, бидејќи згаснале набргу по заминувањето на учителките од Велес.

Набргу потоа, повторно на иницијатива од Недела Петкова во било формирано солунското женско друштво „В’здраждение“. Паралелно со двете велешки и со солунското женско друштво, во Неврокоп 1870 година било формирано друштвото „Ученољубие“ на иницијатива од Екатерина Дукова и нејзината братучетка Елена Дукова. Подоцна, по отворањето на овие друштва, вакви организации постепено се отвориле и во другите македонски градови: Славка Чакарова била иницијатор за создавање на женското друштво „Светлина“ во Струга, во 1898 година, заедно со својата сестра, Костадина Хацова, Царева Галабова и други; женското неделно училиште во Прилеп добило голем број пофалби, при што било нагласено дека со редовни заседанија требало да почне од 1 јануари 1898 година, со потенцирање на значењето и улогата на учителката Цветанка Сенокозлиева; неделното училиште, односно женското друштво „Успение Богородично“ основано во Охрид во 1885 година, а како носители на неговата дејност се јавиле Василка Размова, Поликсена Мосинова, Клио Самарџиева, Атина Шахова и др.; евидентирано е постоењето и на женското друштво во Куманово основано од скопјанката Екатерина Симитчиева, како и „Друштвото за женско училиште“ во Крива Паланка на чело со Султана П. Атанасова; женското друштво „С’знание“ во Охрид во кое учество зела Клио Самарџиева; Тајното женско револуционерно друштво основано во Банско, 1902 година на чело со учителката Донка Балтова; Тајниот револуционерен женски кружок во Битола од крајот на XIX или почетокот на XX век, но формиран секако пред Илинденското востание во кое учество зеле учителките Анета Василева, Параскева Трајкова, Наталија Манчева и други; Женското револуционерно друштво во Дојран од предилинденскиот период во кое учествувале Шена Донева, Тина Минцева и други; Женското комитско друштво формирано со благослов на Гоце Делчев во костурското село Смрдеш, 1901 година и др. Овие податоци, како што претходно кажавме, ги среќаваме расфрлани низ страниците на тогашниот периодичен печат, но и низ спомените на современиците Н. Петкова, Н. Русински, Славејко Арсов, Пандо Кљашев итн.

Од втората половина на XIX и почетокот на XX век ги регистрираме: Костурското женско друштво; Тајното женско друштво во Струга; Женското друштво во Крушево, формирано непосредно пред Илинденското востание; Тајното женско друштво во Битола; Женското библиско друштво во Банско, формирано на иницијатива на познатата протестантска мисионерка Елен Стоп (Veskovic-Vangeli 2006: 66), женската револуционерна група „Света Троица“ во Скопје итн.

Биле формирани и неколку женски друштва надвор од Македонија, како на пример двете друштва основани во Софија, женското друштво „Екатерина Авксентиева Симитчиева“ од 1899 година¹ и Македонското женско благотворително друштво од 1903 година, потоа во Дупница од 1899/1900 година; Таен девојчински македоно-одрински кружок „Слобода“ во Кустендил од 1900 година итн.

Голем дел од членките на женските друштва се вклучиле и во месните револуционерни организации. Особено активни биле жените од охридско-струшкиот крај кои освен организирањето канали за пренос на оружје, криење и лекување на ранетите револуционери, свој придонес дале и со активно учество во борбите против османлискиот аскер за време на Илинденското востание. Во таа смисла, полни со револуционерен набој биле: Славка Чакрова, Деспина Каневчева, Елисавета Чакрова, Костадина Бојациева, Фанија Шулева и сите останати членки на струшкото друштво „Светлина“ и охридското друштво „Успение Богородично“. Сите тие, на различен начин помогнале во револуционерните борби пред и за време на Илинденското востание (како лекарки, курирки, директни учеснички во борбите) (Русински 1936: 29-31). За вклученоста на жените преку женските друштва кратки, но значајни податоци изнесуваат и револуционерите Славејко Арсов и Пандо Кљашев, при што првиот споменува извезено знаме: „свилено, црвено, извезено: мома Македонка, во граѓанска носија“, при што бил малку изненадени бидејќи: „јас првпат видов да се јават жени кои сакаат да помогнат“ (Арсов 1997: 49), додека пак вториот забележал: „во овој период особено се активираа женските друштва, раководени од селските учителки, особено во Д’мбени и Косинец. Жените не

¹ По повод убиството на Симитчиева бил издаден *Зборник Екатерина Симитчиева* (*Сборникъ Екатерина Симидчиева*, Пловдивъ, 1900).

само што не им пречеа на мажите, туку во текот на претресите ги криеја пушките и четниците“ (Кљашев 1997: 238).

Од погоре изнесеното, можеме да заклучиме дека македонските женски друштва коишто на почетокот биле исклучиво со просветна тенденција, подоцна постепено во себе вклучиле револуционерна компонента. Вака организираните друштва се развиле во носител на слободарските идеи на просветителството и на ослободителните борби во Македонија од ова време. Во нивната работа, поддршка добивале и од црковно-училишните општини, кои отворајќи машки неделни училишта и читалишта („Согласие“ во Битола, „Надежда“ во Прилеп, „Св. Климент“ во Охрид, „Дејателност“ во Штип и др.), одделувале средства и за женските друштва. Таков е, на пример, случајот со Скопската општина чие училишно друштво „Развитие“ поднело програма во осум точки, меѓу кои како втора стоела: „да се погрижи за отворање на едно женско училиште“ (*Ден* 1875, бр. 20: 7); таков е и случајот со училиштето на Славка Динкова во Солун, кое во 1867 година на чело со училишното настојателство побарало и добило помош од трговецот Димитар Биолчев, од архимандритот Павел Божигропски, од шивачкиот еснаф од Солун, од некои светогорски манастири, од велешани, прилепчани и битолчани и др. (*Македонија* 1868, бр. 13: 51; Трајаноски 1988: 248).

За засилената читателска активност на жените, како илустрација, ќе наведеме само некои од имињата на претплатничките на тогашниот печат: на весникот *Новини*: Фанија Чипанова и Фанија Нурева во Охрид; Калиопи Захаријева во Горно Броди, Серско; Екатерина Стрезова во Лерин (потоа претплатата ја добивала во Охрид); Марија Атанасова во Горни Порој, Серско (потоа во Кавадарци) и др. На весникот *Весџи*: учителките од педагошкото училиште во Скопје – М. Бошњанова, Р. Масларова, Љуба Ќупева и Екатерина Александрова, Пар. П. Теодосиева во Пехчево, Ек. Димева во Струмица, В. Краева во Тетово, С. Петрова во Екши-Су, Н. Владичева во П’теле, Кр. Петрова во Прекопана, Маслина Димитрова во Зелениче, Ј. Дереванова во Енице Вардар, Константина Хаџиева во Струга, Елисавета Василева во Крушево и др. Потоа: Славка Динкова која соработувала со весникот *Македонија*, Крстја Алексова од Битола била претплатена на списанието *Женски глас* и др. Не смееме да ја забораваме ни пофалената изведба на еден дијалог на ученичките Султана

Гацева и Елена Иванова од женското училиште во Воден (*Новини* 1896, бр. 67: 3) итн.

Меѓу нив ги среќаваме и првите македонски авторки на дописки, односно на новинарски прилози. Редоследот на настаните покажува дека голема улога во авторското женско писмо одиграла отвореноста кон западната мисла. Со добивањето на весниците и списанијата, започнала и нивната трансформација од читателки во авторки.

Ова потпоглавје ќе го заокружине со констатацијата дека честопати во женските друштва се одржувале литературни читања, пиеси, дружења, вечери, а се работело на просветно и културно унапредување, на потпомагање сиромашни лица и сл. Женските друштва во Велес, Солун, Струга и во другите македонски градови во голема мера придонесле за уште поголем интерес кон литературата.

Женските друштва во Солун

Во Солун како културен центар на Македонија биле отворени неколку женски друштва. Нивната историја е производ на самостојни иницијативи на поединци, но и на вложувања на пропагандите од соседните земји заради придобивање и искористувања на работата и дејноста на интелектуалците и здруженијата и за прикажување како дел од друга национална и културна целина. Впрочем, оваа констатација важи скоро за сите македонски женски друштва и за други организации формирани во Македонија во XIX век.

Првото било формирано на иницијатива од Недела Петкова во 1872 (година било формирано солунското женско друштво „В'зраждение“. Членови на друштвото станале мајките на ученичките, „а според уставот се примаа и други госпоѓи што искажуваа таква желба“. Според списокот што го наведува Петкова, друштвото имало и машки членови, броело точно 20 потписници, а меѓу нив биле: учителката Екатерина Архимандритова од Кукуш, баба Султана Ичова, баба Гуга Бунцулица и др. (Петкова 1987: 57). Друштвото постепено ја намалило својата активност и престанало да постои поради недоволно материјални средства, поради притисоците од влијателното грчко граѓанство во градот, но и поради почетокот на

Разловечкото востание од 1876 година во чиј почеток свој придонес дале и членовите на друштвото.

Во 1889 година е создадено Друштво на сестрите Евхаристинки од Италијанецот Алоати и неговата сестра Еврозија. Ова католичко монашко друштво имало цел „да просветуваат и воспитуваат девојчиња и да им вдихнат да ја оддаваат потребната почит на Исус Христос во тајната Евхаристија“. Истовремено во селото Палјурци, гевгелиско бил изграден манастир и членките на новосоздаденото друштво се префрлиле таму (Стамовъ 1934: 322). Улогата на ова друштво била ограничена и не извршила поголемо влијание во македонската културна средина.

Појавата на ново женско друштво во Солун во мај 1894 година регистрирал весникот *Новини*. Во сосема кратката информација стои забелешката дека било формирано женско друштво под претседателство на Х. Мишева (*Новини* 1894, бр. 70: 2). Веќе следниот месец, во јуни во истиот весник следува друга кратка информација дека „Уставот на Женското друштво во Солун се потврдил од властите“. Притоа, жените биле поттикнувани да земат учество „во тоа полезно дело, кое треба да ги заштити од недоразбирањата што ги предизвикуваат некој пат мажите“ (*Новини* 1894, бр. 77: 2). Сепак, друштвото се соочило со низа проблеми, што придонело неговите активности сосема да се намалат. Бидејќи не постојат официјални записи за работата на друштвото во следните две години по неговото основање, единствен извор остануваат ретките информации во печатот. Така, во една краток осврт за Солунското женско друштво се наведува дека „при сите свои покани, настојателството не успеа да ги собере членките на друштвото на годишно заседание. Настојателството на друштвото има намера, како што слушнаваме, да си даде оставка и потоа да се преизбере ново настојателство. Добро ќе биде ако членките на нашето женско друштво бидат поажурни, а уште подобро – ако настојателството ни даде суштествени докази за постоењето на тоа друштво. На овој свет, зборовите важат малку, а делата многу“ (*Новини* 1896, бр. 29: 4). Од изнесеното произлегуваат логични заклучоци: или настојателството не си ја вршело добро работата, па членовите на друштвото биле незадоволни од него и не ги посетувале седниците или самите членови навистина не биле доволно ангажирани во работата, па друштвото работело со тешкотии. Во секој случај, друштвото не ги исполнило своите цели и задачи.

Во 1903 година ја бележиме и појавата на ново женско друштво „Вера, надеж и љубов“. Тоа било создадено од сопругите и ќерките на имотните солунски трговци, за да им помага на сиромашните вдовици и воопшто на жените потпаднати во крајна беда. Друштвото организирано часови за читање и описменување, држело говори за улогата на жената како сопруга, домаќинка, мајка и ќерка. Од 1909 година претседателка станала Екатерина Шавкулова, сопруга на богатиот прилепски трговец Никола Шавкулов. По неа за претседателка е избрана битолчанката Захарија Шумљанска.

Да напоменеме дека дури и тогаш кога се чинело дека женското движење и женските друштва се веќе замрени, сепак постоеле помали групи учителки и ученички коишто контактирале меѓусебно и се организирале по различни поводи: годишни испити, празници и други манифестации. На нив ја презентирале својата работа, држеле говори и јавни читања пред насобраната публика. Ќе наведеме два случаи на вакви дружења во кои учествувале девојки. Така, голем интерес меѓу народот предизвикало рецитирањето на една стихотворба на ученичката Павлина Весова (*Новини* 1896, бр. 73: 3), а „меѓу дијалозите, декламациите и песните, едно бедно момиче, Фотика Димитрова од III оддел(ение) ги испеа песните ‘Жетва’ и ‘Кога бев овчар’ толку сладосно, што собранието (на училишниот акт - б.м.) остана воодушевено“ (*Новини* 1896, бр. 766: 3). На овој начин се покажувало дека женските здруженија во Солун сè уште постојат и се активни, без разлика на предизвиците со кои се соочувале.

Женското друштво „Ученољубие“ од Неврокоп

Мошне организирано било женското друштво „Ученољубие“ од Неврокоп, формирано во 1870 година на иницијатива од Екатерина Дукова и нејзината братучетка Елена Дукова. Екатерина долги години била негова претседателка. Се залагала за што поголемо присуство на девојчињата во женското училиште во Неврокоп. Средства за издржување на женското училиште и друштвото наоѓала преку помошта што пристигнувала од повеќе добродетели. Меѓу нив бил и трговецот Никола Тошков. Неговите заложби за отворање женски училишта ги евидентираме и во текстот „Кон почитуваната општина“ од Никола М. Тошков, објавена во весникот

Македонија, каде што тој ја истакнал потребата за образование на жените: „Не е потребно да обрнувам внимание за ползите што произлегуваат од образованието на женскиот пол. Вам Ви е добро познато дека за да имаме полезни синови од секоја страна на татковината, пред сè треба да подготвиме добри мајки... Мојата желба е воспитувањето на девојчињата да биде според народните традиции, добро разбрани, туѓи од секакво влијание на непријателските елементи“ (Н.Т.М 1868: 54).

Како извор за постоењето и дејноста на неврокопското женско друштво е текстот „Благодарствено писмо, упатено до Неговото Високоблагородство г-н Н. М. Тошков во Одеса“, објавен во весникот *Право* од 1872 година, кој е потпишан од припадничките на женското друштво „Ученољубие“ од Неврокоп: Екатерина Ил. Дукова, Елена Т. Константинова, Елена Д. Дукова, Роза Д. Дукова и Анастасија Ди. Влахинката (*Право* 1872, бр. 52: 20). Иако текстот е насловен „Благодарствено писмо“, според содржината можеме да утврдиме дека станува збор за статија која се однесува на учебното дело во градот Неврокоп и неговата околина. Во текстот биле искажани заслугите на Н. М. Тошков за неговата несебична материјална поддршка на учебното дело и на женското друштво. Поради разните препреки од страна на непријателите, пишуваат авторките на текстот, училиштето, учебното дело и женското друштво претрпеле многу штета. Тие му се заблагодарувале на Тошков за милостивата помош и со можноста „да се снабдиме (со книги - б.м.), ако не со високи науки, од кои нашиот пол има потреба, а најмногу во 19. век“. Авторките ја искористиле можноста преку весникот *Право* да им соопштат на читателите за поддршката што ја добивале од Тошков, барајќи од него и понатаму да им помага. Во спротивно, пишуваат тие, „за голема жалост на нашиот народ... ова Богоугодно здание не ќе постои, а ќе исчезне од овој бел свет и никаква трага не ќе остане од ова училиште!“ Во објавата наоѓаме и информации за економската состојба на Неврокоп. Екатерина Дукова и другите членки на женското друштво наведуваат дека тој град бил: „слаб од трговска страна и доста сиромашен, со причина поради неговите лоши патишта, кои не ја олеснуваат неговата соработка со околните градови“ (*Право* 1872, бр. 52: 20). На крајот, потписничките на текстот нагласуваат дека поради заложбите на Тошков, на школување во Одеса заминала нивната млада сограѓанка Елена Георгиева. Тие сметале дека благородниот гест

на богатиот трговец требало да биде истакнат и пофален пред читателската јавност.

Воедно, објавата „Благодарствено писмо, упатено до Неговото Високоблагородство г-н Н. М. Тошков во Одеса“ ја покажува зависноста на тогашниот образовен систем од разните добродетели. Доколку тие не му помогнале на некое училиште од помалите населени места во Македонија, парично или со книги, голема била веројатноста тоа да престане да егзистира. На таков начин се прекратувал и образовниот процес, толку потребен за генерациите што доаѓале. Економски заостанатите села и гратчиња не биле во состојба да изнајдат средства за да испратат некоја ученичка на школување во странство. Тоа повторно зависело од нечија добра волја.

Со Екатерина Дукова се врзува и подготвувањето на правните акти за потребите на учителското друштво „Просвештение“, кое на 2 август 1875 година, во весникот *Найрегок*, го објавило „Уставот на Серско-мелничко-драмско-неврокопското учителско друштво“ (*Найрегок* 1875, бр. 53: 211-212). „Уставот“ е сочинет од 8 глави: „Цел на Друштвото“, „За членовите на Друштвото“, „За управувањето на Друштвото“, „За избирањето на Настојателството“, „Општи должности на Настојателството“, „Посебни должности на Настојателството“, „За заседанијата на Друштвото“ и „За уставот“. Главната цел на друштвото било ширење на просветата, ангажирајќи и препорачувајќи квалитетни учители, материјално да ги помага сиромашните ученици и да го поттикнува населението на образование (чл.1). Според член 2, Друштвото зело обврска да се погрижи да основа „повисоко училиште“ за целиот округ, додека во членот 3 се наведувало дека активист на „Просвештение“ можел да биде „секој ученољубец, без разлика на верата, народноста и местото на живеење“. Дејноста и работата на органите на друштвото биле регулирани со повеќе законски членови и како и во другите правни акти, особено внимание се обрнувало на културното и примерното однесување. Така, членот 39 гласи: „Воопшто, строго е забрането секакво религиозно или политичко проблематизирање и секакво лично напаѓање“.

Последниот дел „За Уставот“ (Глава VIII) има само еден член (чл.41), кој јасно ги дава насоките на идното дејствување на друштвото: „Постојниот устав не може да се измени пред истекувањето на 4 год., од кои се состои првиот период на друштвото; а по истекот на тој период, на годишно општо собрание на друштвото може да се приспособи и измени

овој устав, ако се види за потребно, но целта на друштвото, како што е определена во првиот и вториот член, ќе остане засекогаш истата“. Друштвото „Просвештение“, чие јадро го сочинувала младата македонска интелигенција, заседавало во градот Неврокоп. Тоа пред себе си поставило благородна задача, да ја шири просветата во источните предели на Македонија, но, за жал, по само тригодишна дејност престанало со својата дејност. Причината за неговото згаснување ја наоѓаме во постојаните интриги на патријаршиските свештеници кои ги клеветеле македонските интелектуалци пред османлиските власти, во затворањето на дел од неговите членови од страна на властите, како и во револуционерното движење што го зафатило овој македонски крај, Априлското востание во Бугарија, односно настаните поврзани со Источната криза (1875 – 1878).

Женското друштво „Успение Богородично“ од Охрид

Благодарение на просветителските напори на Димитрија Миладинов, Григор Прличев, Кузман Шапкарев и други интелектуалци, охридско-струшкиот крај се здобил со генерации образовани момчиња и девојчиња, кои наскоро од нив ја презеле улогата на народни учители и учителки. Силно одекнало словото што Григор Прличев го држел во Охрид, како и настапот на неименуваната учителка којашто говорела за женскиот пол и потребата за учество на што повеќе ученички во образованието, при што се барало поддршка од родителите за да им се овозможи школување на девојчињата (*Право* 1867, бр. 26: 103). Следувале неколку генерации ученички, кои подоцна станале учителки и кои започнале да се организираат во групи и друштва.

Женското друштво „Успение Богородично“ било формирано во 1885 година. Првичната цел му била да им помага на сиромашните „и еднаш неделно да изведува настава за описменување и просветување на жените во градот“ (Весковиќ-Вангели 1990: 39). најчесто творбите што се читале биле во согласност со тогашниот образовен систем. Со развојот на македонското револуционерно движење, ова женско друштво добило значителен револуционерен изглед. Неговата просветна дејност била намалена за сметка на револуционерната. Така, во 1900 година на чело на друштвото коешто веќе се револуционизирало застанале Василка Размова, Поликсена

Мосинова, Клио Самарџиева и Константа Бојациева, подоцна Русинска, сопруга на револуционерот Никола Петров Русински. Ним им се придружиле Атина Шахова, Фл. Георгиева, Марија Пармакова и уште неколку други учителки.

Јавната дејност на друштвото било со назнака на друштво за помагање, поради што неговата дејност била дозволена од властите. Во суштина, зад маската на „благотворните“ акции на организацијата се криела исклучително активна револуционерна дејност којашто покривала курирски задачи, доставување на оружје и секакви други нелегални дејства. Современикот и хроничарот на дејноста на женското друштво во Охрид, Никола Петров Русински запишал дека погрешен бил впечатокот дека општо жените „имале меко срце“. Според него, тие ги трпеле истите тешкотии и маки со кои се соочувале и мажите, па затоа, препорачувал Русински „жената има потреба од сознанието за нејзините права – дајте ѝ ги, таа е широкодушна агитаторка и организаторка на револуцијата“ (Русински 1936: 27). До Илинденското востание друштвото развило широка мрежа поддржувачки, преку 200 жени биле вклучени во неговата работа. По задушнувањето на востанието, голем дел од неговото членство било принудено да се расели ширум Македонија или да емигрира во странство, по што дејноста на друштвото згаснала.

Неделното училиште и женско друштво „Светлина“ од Струга

Меѓу најпознатите, а воедно и најактивни женски неделни училишта кои прераснале во друштва било „Светлина“ од Струга. Иницијаторка за негово формирање била Славка Чакарова (Чакрова). Таа потекнувала од истакнато струшко семејство од времето на преродбата. Нејзини родители биле Георги и Ангија Чакрови. Нејзините браќа Александар и Станислав биле познати македонски револуционери. Славка Чакарова ја завршила женската гимназија во Солун, а потоа учителствувала во родниот град, Охрид и Скопје. Во Скопје се запознала со нејзиниот иден сопруг, Никола Пушкаров од Пирдоп, Бугарија, па оттаму подоцна е позната и под името Славка Пушкарова.

Чакарова заедно со Костадина (Константина) Хацова и Екатерина Несторова успеале во намерата. По тој повод, во весникот *Новини* била

објавена една дописка од Струга, испратена на 11 јануари 1898 година. Дописката е потпишана со псевдоним: „Една граѓанка“. Може да се претпостави дека го испратила една од жените учеснички во работата на училиштето или пак, некоја жена која присуствувала на неговото отворање. Во дописката е опишана возбудата од овој чин, опишана е радоста дека запишувањето на женски ученички во училиштето ги надминало сите очекувања, наведено е раководството на училиштето, а на крајот е упатен повик за помагање на училиштето на каков и да е начин.

Најпрво, над дописката е назначен градот и датумот, а истата започнува со зборовите: „Почитуван г-не Редакторе, раката ми трепери од голема радост при пишувањето на следните редови, со кои ќе Ве известам, дека и во нашето гратче, каде се родиле искрите на духовниот развој, се отвори женско неделно училиште кое го носи името ‘Светлина’, по иницијатива на г-ците учителки“. Понатаму, во дописката до „Новини“ се наведува дека првото заседание (односно, првиот час) било отворено со пригоден збор од учителката Славка Чакрова, со што ѝ била укажана чест. „Се запишаа членки, повеќе отколку што мислеа раководителките на споменатото училиште“, стои во продолжение. Се разбира, на овој начин биле охрабрувани жените од Струга активно да земат учество во работата и школувањето во училиштето.

Во дописката е наведен изборот на раководните органи којшто бил направен од „друштвото“: „претседателка г-ца Славка Чакрова, потпретседателка - г-ѓа Марија Биланова, секретарка - г-ца Константина Хацова, библиотекарка – г-ца Анастасија Чакрова, благајничка – г-ѓа Екатерина Несторова, а за советници: г-ца Царева Хацова, г-ца Елисавета Чакрова, г-ѓа Тоница П. Василиова, г-ѓа Фросина Миладинова и г-ца Милица Милева“. Токму тој бил првиот состав на раководното тело на струшкото неделно женско училиште. Инаку, постоела можност истото училиште да биде отворено уште пред два месеци, во ноември-декември 1897 година: „слухот за отворање на женско неделно училиште се ширеше во градот уште пред два месеци, но не знам поради какви причини задоцни со отворањето до денес“ (*Новини* 1898, бр. 28: 3).

На учителките им бил посакан напредок во учебното дело, а истовремено „ги молиме почитуваните читатели и читателки на Вашиот уважен весник да дојдат на помош на ова бедно друштво, кој со што може. Со почит: Една граѓанка“. Така завршува ова писмо упатено до редакцијата

на весникот *Новини*. Иако на почетокот во писмото се давало поттик за работата на „Светлина“, сепак за неговото натамошно работење требале материјални средства. Токму затоа на крајот од дописката следувала молба за помош, „кој со што може“.

Во контекст на погоре кажаното, во истиот весник била издадена една „Објава“. Во неа, женското неделно училиште „Светлина“ како своја должност сметало дека треба да искаже јавна благодарност на пелагонискиот митрополит г. г. Григориј, бидејќи тој на неговиот именден, на училиштето му подарил 1 наполеон. Потписници на „Објавата“ се претседателката: С. Г. Чакрова и секретарката: К. Н. Хацова. Значи, сепак повиците за помош, објавени со дописката од 11 јануари вродиле со плод (*Новини* 1898, бр. 28: 4). Макар што и минимална сума, таа секако значела поттик за натамошната работа на женското неделно училиште.

Дописката претставува документ за носителите на идејата и за раководството на „Светлина“, потврдени со име и презиме. Макар што, ова писмо е кратко, тоа доволно зборува за расположението на жените од Струга кога се работи за образованието. Тие со голема радост го дочекале отворањето на неделното училиште, а што е уште поважно, не седеле со скрстени раце и биле иницијатори да се отвори вакво образовно катче. На тој начин биле поставени основите за натамошен развој на женското образование во Струга.

Четивата на женските друштва

Како што можевме да видиме, женските друштва во Македонија од XIX и почетокот на XX век имале просветен, револуционерен и хуманитарен карактер. Помагајќи им на другите жени да се образуваат, помагајќи им на мажите во револуционерната борба и конечно, помагајќи им на сите засегнати, без разлика на пол и возраст, во нивните хуманитарни акции од собирање на храна до раководење со болници каде што лекувале без пари се здобиле со симпатиите на јавноста. Своевремено, некои од овие женски друштва биле добро познати, некои останале во тајност, но подоцна, благодарение на промената на општествено-политичките услови се појавиле голем број сведоштва кои ја потврдувале нивната дејност. Врските што ги одржувале со странските конзулати во Битола и во Солун

(Јакубовски, Максимов, епископот Бенети), со македонската колонија во Цариград и со други градови, само го покажуваат опсегот на нивните контакти. Преплетувањето на книжевното со револуционерното и обратно, било постојано и така биле изградени најголемиот број македонски женски друштва.

Како најилустративен пример за заемноста на книжевното и револуционерното ќе ја земеме книжарница на Иван Хаџи Николов, инаку еден од основачите на Македонската револуционерна организација во Солун, 1893 година, сместена во т.н. Француски квартал станала место за собирање на трговци, учители и ученици кои одејќи да купуваат книги „ги пренесуваат и идеите на револуцијата од Солун во внатрешноста. Заедно со тоа учениците, значи и ученичките, особено по грчко-турската војна (во 1897 – б.м.) целосно беа придобиеени од таа школа за бунт“ (Миладинова-Алексијева 1985: 113).

Што се работело и какви книжевни четива биле популарни можеме да согледаме од задолжителната лектира според тогашните образовни програми, како и од побарувачката, нарачките и рецензиите во печатот. Женските друштва располагале со богата архива на весници, како погоре наведените *Чииалишиџе*, *Право*, *Македонија* и др., а подоцна и изданијата на Коне Самарџиев печатени во Солун, пред сè *Книжици за ѝрочииџи* и *Календарче Св. Кирил и Методиј*, а потоа *Културно единство*, *Искра* итн.

Прво четиво со кое доаѓале во допир и кое се користело на првите средби на друштвата биле учебниците: буквари и читанки. Подарени или купени преку разни канали од Србија и Бугарија, на српски и бугарски јазик, но дел од нив напишани и на македонските наречја (од Димитар В. Македонски, Кузман Шапкарев, Ѓорѓија Пулевски итн), овие книги ја претставувале основата врз која подоцна се граделе вкусовите на читателките. Од особена важност за унапредувањето на навиките за читање и за изградување на вкусовите биле хрестоматиите, односно печатените збирки од избрани делови од познати книжевни дела. Кај нас се користеле хрестоматии напишани од српски и бугарски автори, но и од македонски автори Климент Караѓулев, Димитар Мирчев и др.

Бидејќи за вкусовите не се дискутира, ќе се повикаме на графичките записи на *Хрестоматијата* од авторите Д. Мишев и С. Костов која ѝ припаѓала на Анастасија Милошова од Прилеп. За да ги означат значајните автори и дела (оние што таа ги сметала за вредни или наложени од

учителите), таа ги означувала знаците плус (+), икс (x) или зборот „тоа“, како на пример „Татко и две ќерки“ од Езоп (стр. 75), „Двете лисици“ од Фенелон (стр. 80-81), „Домашниот живот на Лутер“ од Грубе (стр. 104-105), „Цинцинат“ според Ролен (стр. 108-109) (Мишев; Костов 1893). Според она што можеме да го видиме од натамошното прелистување на учебникот, можеме да извлечеме заклучок дека афинитетите на Милошова биле насочени кон басните и кон биографиите, односно расказите на познатите личности од историјата.

Читањето на Алигиери, Молиер, Толстој, Тургенев, Писарев, Прличев, Вазов, Раковски и др., било составен дел од дружбите на помладите членки. Притоа се повторувале нивните биографии и се анализирале нивните дела со практична примена на употреба на термините од теоријата на литературата, како што се епитети, метафори, хиперболи, градации и сл. Доволно е да се фрли еден поглед кон наставните содржини и кон записите во тетратките на ученичките од тоа време за да се потврди нашето мислење дека се обрнувало сериозно внимание тие да се здобијат не само со основни информации, туку и со позадабочени анализи на делата на Данте со неговата *Божествена комедија*, на Торквато Тасо со *Ослободениот Ерусалим*, на Јохан Волфганг Гете со *Фауст* и др. Популарна била книгата *Порци Тараскон*, односно *Тайариној од Тараскон* од Алфонс Доде, *Воздишки, лирски ѝесни* од Тантал, *Насила оженет* од Молиер, *Клејници* од Виктор Иго, како и преводите на *Неколку сѝајшии ѝо сеѝашинаѝа ѝоложба на жениѝе* (1890) и *Женаѝа во Соединетиѝте држави* (1894) во издание на печатницата на Спиро Гулапчев. Со сигурност можеме да кажеме дека овие автори и дела биле нивни примери за тоа како се пишува: како се раскажува, како се опева, како се водат дијалози и сл.

Женските друштва во Македонија во XIX и почетокот на XX век се појавиле благодарение на еманципацијата на македонските жени во јавниот живот. Со нивната појава, во голема мера се врзува и појавата на македонското женско авторство од овој период, па токму затоа нив ги сметаме за исклучително важни, воопшто за унапредување на статусот на жените во тогашните општества. Без разлика дали биле книжевни, револуционерни или хуманитарни, овие друштва биле првите знаци на организирано женско движење кое пред себе имало јасно поставена цел: учество во јавниот живот и унапредување на сопствените знаења.

Литература:

- Božinović, N. 1996. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX I XX veku*. Pinkpress: Beograd.
- Stinchomb, H. 1910. *History of the Ladies' Literary Club of Grand Rapids, Michigan*. Glandoin Printery.
- Veskovic-Vangeli, V. 2006. „Kostadina Bojadjieva Nasteva-Rusinska“. Во: De Haan, Francisca, Krasimira Daskalova, Anna Loutfi (ed.). *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms in Central, Eastern, and South Eastern Europe: 19th and 20th Centuries*. Central European University Press.
- Арсов, С. и други. 1997. *Сѹомени*. Култура: Скопје.
- „Благодарително писмо“. 1872. *Право*, брой 52.
- Весковиќ-Вангели, В. 1990. *Жената во ослободителниите борби на Македонија (1893-1903)*. Култура: Скопје.
- „Вжтршѣнь отдѣлъ“. 1875. *День*, брой 20.
- „Вжтршѣнь отдѣлъ“. 1894. *Новини*, брой 77.
- „Дописки“. 1867. *Право*, брой 26.
- „Дописки“. 1894. *Новини*, брой 70.
- „Дописки“. 1896. *Новини*, брой 29.
- „Дописки“. 1896. *Новини*, брой 73.
- „Дописки“. 1898. *Новини*, брой 28.
- „Дописки“. 1898. *Новини*, брой 66.
- „Дописки“. 1898. *Новини*, брой 67.
- Кљашев, П. и други. 1997. *Сѹомени*. Култура: Скопје.
- Ковилоски, С. 2018. *Македонскиѹо женско ѣвореѣиѣво во XIX век*. Институт за македонска литература: Скопје.
- Миладинова-Алексијева, Ц. 1985. *Епоха, земя и хора*. Издателство на Отечествония фронт: София.
- Мишевѣ, Д. и Костовѣ, Ст. 1893. *Христоматия, том II*. Пловдивѣ.
- Н. М. Т. 1868. „Кѣмъ почтенна-та община“. *Македония*, брой 14.
- „Отъ Назирителството на Солунскитѣ българскѣ училища“. 1868. *Македония*, брой 13.
- Петкова, Н. 1987. *Спомени*. Съставителство, коментар и бележки Бойко Киряков, под редакцията на Дойно Дойнов. Издателство на Отечествония Фронт: София
- Русински, Н. П. 1936. *Кѣмъ историята на Вжтрешната македоно-одринска революционна организация (градивн периодѣ) за времето 1900-1903 год*. София.
- Стамовѣ. О. 1934. „Зейтинликѣтъ при Солунѣ“. *Сборникѣ Солунѣ*. София.

- Трајаноски, А. 1988. *Црковно-училишните оџиштини во Македонија*. Институт за национална историја: Скопје.
- „Уставъ на Сърско-Мелничко-Драмско-Неврокопското учителско дружество 'Просвѣщние'“. 1875. *Напредък*, брой 53.
- Чолакова, М. *Българското женско движение през Възраждането 1857-1878*. Албо: София.
- Шапкарев, К. А. 1990. *Зайиси*. Приредил д-р Томислав Тодоровски, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Slavcho Koviloski

WOMEN'S SOCIETIES IN THE 19TH CENTURY

Summary

The organised gathering of women in societies in Macedonian science has not been the subject of special research, and that is exactly why in this paper we are dealing with the emergence and development of women's societies in Macedonia in the 19th century. These societies appeared thanks to the emancipation of Macedonian women in public life, which was primarily stimulated by education, that is, by the opening of a large number of women's schools. From them came a significant number of educated women who engaged in opening Sunday schools, which grew into women's societies in the larger Macedonian cities of that time: Ohrid, Struga, Thessaloniki, Nevrokop, etc. In the beginning, their activity was only educational in nature, later they were revolutionised and joined the Macedonian revolutionary movement. In addition, women's societies had a humanitarian character, helping their poor or sick fellow citizens. With the emergence of women's societies, the interest in reading works by the classics, such as Molière, Goethe, Tolstoy, etc. increased, and we also connect the appearance of Macedonian female authors from this period, which is precisely why we consider them extremely important in general for the advancement of the status of women in the societies of that time.

Keywords: women's societies, 19th century, Macedonia, Slavka Chakrova, Nedela Petkova, revolution.